

¹ Швидка Анна Вікторівна, асистент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету, м. Слов'янськ, Україна

Анотація. У статті зроблено спробу дослідити вживання інфінітива в синтаксичній зоні прикметника, аргументувати реалізацію ним атрибутивної функції на рівні словосполучення та на формально-синтаксичному рівні речення. Схарактеризовано семантичні типи означуваного іменника при інфінітивному означенні.

Ключові слова: інфінітив, атрибутивні відношення, означуваний іменник, інфінітивне означення, ад'єктива синтаксична деривація.

Відомо, що некатегорійне вираження атрибутивних відношень на рівні частин мови репрезентують іменники (безприйменникові та прийменниково-відмінкові словоформи), дієслова (як особові форми, так і інфінітив) та прислівники [4, 182]. Означальну функцію ці лексеми виражають інакше, ніж типовий виразник атрибутивної функції – прикметник. Спроможність інфінітива з його суто дієслівною семантикою виконувати синтаксичну функцію означення, тобто перебувати у прикметниковій зоні, демонструє, на думку І.Р. Вихованця, унікальність цієї форми. Проте замішувати синтаксичну позицію прикметника він здатен лише за обмежених лексичних умов [5, 81]. «Морфологічно нейтральний, інфінітив не вкладається в традиційну схему другорядних членів», – зауважувала О.К. Безпояско [1, 51].

У сучасній українській мові І.Р. Вихованець обґрунтував вторинний, специфічний характер атрибутивних відношень, оскільки вони є наслідком згортання окремих компонентів семантичної структури речення і перерозподілу синтаксичних залежностей між компонентами або результатом формально-граматичних перетворень – з'єднання двох елементарних речень у семантично складну конструкцію [4, 133]. На прикладі прикметників, форм присубстантивного безприйменниково родового відмінка та прийменниково-відмінкових форм він проаналізував різні за глибиною перетворення конструкцій, що пов'язані з формуванням атрибутивних відношень [4, 134–135]. З приводу атрибутивного

вживання інфінітива маємо короткі зауваги К.Г. Городенської [Там само, 197].

Актуальність пропонованого дослідження зумовлена потребою з'ясувати специфіку інфінітива в контексті некатегорійних виразників атрибутивних відношень.

Мета статті – дослідити параметри атрибутивного синтаксичного вживання інфінітива, з'ясувати семантичні типи його опорних іменників.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

1. Визначити умови функціонування інфінітива в ролі виразника атрибутивних відношень.

2. Дослідити його означальну реалізацію на семантико-синтаксичному та формально-синтаксичному рівнях речення.

3. Схарактеризувати семантику опорних іменників.

Атрибутивне функціонування інфінітива так само, як і форм іменників, особових форм дієслів та прислівників, спричинене, на думку К.Г. Городенської, семантичною компресією [4, 182], проте воно має і низку особливостей. Суть їх полягає в тому, що в позицію атрибута інфінітив потрапляє внаслідок глибших, складніших перетворень і є результатом семантичної компресії компонентів підрядної означальної частини складнопідрядного речення, тоді як атрибутивне вживання іменників і прислівників зумовлене компресією, яка досягається згортанням присудка. Пор.: *Бажання жити поставило бійця на ноги* ← *Бажання, яке полягає в тому, щоб жити; Переконавання боротися керувало його вчинками*

← *Переконання, яке полягає в тому, щоб боротися* [4, 197]. Характерно, що в позицію опорного іменника потрапляють передусім деривати модальних предикатів елементарних речень, пор.: *Він бажав цукерок* → *Бажання цукерок* – *велике* → *Бажання їсти не давало спокою*.

Якщо ж вираження функції означення іменниками і прислівниками є прямим безпосереднім виявом змін у поверхневій структурі, зумовлених згортанням присудка, то заміщення інфінітивом позиції атрибута на рівні поверхневої структури майже не сприймають як вияв семантичного ущільнення.

Порівняно з іменниковим і прислівниковим інфінітивний тип атрибутів нерегулярний щодо утворення, обмежений у вживанні, однотипний щодо морфологічного вираження, нерегулярний з позиції лексико-семантичного наповнення. Синтаксична атрибутивна позиція інфінітива не має засобів категорійного прикметникового оформлення [4, 197].

Підрядний зв'язок атрибутивного інфінітива з означуваним словом – одна з характерних його особливостей. На відміну від прикметникових означень, поєднаних зі стрижневим словом зв'язком узгодження, інфінітив, як відомо, поєднується з таким словом підрядним зв'язком прилягання, виконуючи роль неузгодженого означення. Н.Г. Чилікіна наголошувала на тому, що прилягання – «єдиний синтаксичний засіб підпорядкування інфінітива тому чи тому слову в реченні», за допомогою прилягання він може сполучатися зі словами різних частин мови: з прийменниками, дієсловами, безособово-предикативними словами, а також з іменниками [11, 154].

Синтаксичну функцію означення, як уже було наголошено, інфінітив виконує за чітко окреслених умов. Атрибутивний зв'язок «означуване + означення» для інфінітива може бути реалізований єдиною схемою – «іменник + інфінітив». До того ж інфінітив не поєднується з іменниками, що виражають предметне значення. «Переважає більшість іменників – назви речей, тварин, осіб – не можуть сполучатися з інфінітивом», – стверджував В.В. Виноградов [6, 291]. Означуване слово для інфінітива – іменник з абстрактною семантикою, здебільшого з модальним забарвленням. Можливість інфінітива сполучатися з такими іменниками, а отже, виконувати функцію атрибута, Л.С. Островська пояснювала тим, що вони «виступають інформативно недостатніми й вимагають свого поширення предикатним словом» [8, 117]. У функції означення інфінітив цілком зберігає свою дієслівну семантику й водночас характеризує іменник. У структурі такої словосполуки кожен з її членів посідає власну

синтаксичну позицію: «Інфінітив називає дію, оскільки в семантичному відношенні є незалежним, а іменник – модальне відношення суб'єкта до дії», – констатувала О.К. Безпояско [1, 52].

У наукових дослідженнях, присвячених аналізу атрибутивної функції інфінітива, схарактеризовано лексеми різної семантики. В.М. Брицин розвинув думку про те, що «неможливість укласти більш-менш повний словник іменників, які сполучаються з інфінітивом, зумовлена наявністю досить великої кількості випадків, коли потрібно розмежовувати явища норми та узусу, узусу та індивідуального слововживання. Додаткові ускладнення створює неоднорідність субстантивно-інфінітивних сполук, наявність прикладів, у яких інфінітиву може бути притаманна як прислівна, так і неприслівна позиція, функція компонента словосполучення і поширювача речення» [2, 137]. Справді, досі не маємо точної кількості таких іменників. Зокрема, С.С. Петровська виокремила 326 номінацій [9, 167]. Очевидні також певні труднощі під час класифікації таких іменників: одні науковці намагаються групувати словосполучення, зважаючи на сему модальності опорного іменника [6, 293 - 300], інші беруть до уваги його частиномовну співвіднесеність [2, 139–157]. Так, В.М. Брицин серед субстантивно-інфінітивних словосполучень виділяв такі, у яких інфінітив взаємодіє з конкретними іменниками [2, 139–142], з абстрактними іменниками, співвідносними з дієсловами [2, 143–149] та з прикметниками [2, 149–152], а також словосполучення, у яких іменник не співвідноситься зі словами інших частин мови [2, 152–153]. Диференціацію таких словосполучень з інфінітивом за модальною ознакою науковець вважав хибною, оскільки вона має певні вади. Він переконливо довів, що невизначеність терміна «модальне значення іменника», особливо якщо його застосовують до іменників *безнадійність*, *безплідність*, *безсилля*, *воля*, *захоплення* та інших, які сполучаються з інфінітивом, зумовлена необхідністю зіставлення субстантивно-інфінітивних сполук з дієслівно-інфінітивними й ад'єктивно-інфінітивними та дослідженням закономірностей субстантивації першого компонента [2, 138]. Реалізація такого принципу має складний характер, оскільки передбачає диференціацію іменників з предметною, денотативною семантикою та іменників-сигніфікативів, які так само групуються в словосполуки з іменниками, пов'язаними / непов'язаними з дієсловами та прикметниками [Там само]. Інші ж науковці, навпаки, кваліфікують іменниково-інфінітивні словосполучення лише за наявності модального значення [6, 292–298] та його відсутності [6, 298–300].

За нашими спостереженнями, інфінітив може виконувати атрибутивну функцію щодо опорних абстрактних іменників шести семантичних груп:

1. З абстрактними віддієслівними іменниками, що виражають спонукання особи до виконання певної дії, як-от: **наказ, розпорядження, команда, завдання, заклик, порада** тощо, пор.: *наказ відступати – хтось наказав комусь відступати*. Інфінітив у таких словосполученнях безпосередньо вказує на ознаку за дією, яку адресат повинен виконати. Напр.: *Василь дістав завдання дійти до села і дізнатися про всі події* (М. Стельмах); *Я отримав наказ за всяку ціну відстоювати інтереси нашої фірми* (розм.).

2. З абстрактними іменниками, що називають внутрішньо-психологічні процеси людини. Серед них виокремлюємо номени на позначення прагнення особи виконати дію, тобто іменники з бажальною семантикою: **бажання, мрія, охота, намір, рішення, ідея, задум, мета, сподівання** тощо. Одні з них є віддієслівними іменниками, пор.: *намір закінчити – наміритися закінчити*, інші (*ідея, мета, охота*) не співвідносяться зі словами інших частин мови, тобто зберігають лексичне і граматичне значення іменників. Напр.: *Заявити про бажання спати в таку невідповідну хвилину могли тільки дійові особи дуже поганих п'єс* (П. Загребельний); *А коли вже тобі припала охота читати, то подожди – я тобі дам іншу книжку* (С. Васильченко); *Він не втручався в розмову і не проявляв жодного наміру допомогти* (В. Домонтович); *У мене є цікавий задум для повісти: описати не сам роман, перипетії кохання, а лише ті сни, що їх бачать закохані* (В. Домонтович).

3. З абстрактними іменниками, що визначають внутрішній стан людини: **гріх, лінь, воля, звичка**. Напр.: *Знав його звичку гладити бороду і другу звичку – ховати за спину кулак* (М. Коцюбинський); — *Чесна громадо, – відізвалися закличники, – чи воля ваша нині раду держати?* (І. Франко).

4. З абстрактними іменниками, що виражають тимчасовий емоційний стан людини, як-от: **жаль, страх, сором, мука, насолода, жадоба, тривога, потреба** тощо. Частина таких іменників співвідносна з прислівниковими лексемами (пор.: *сором визнавати – соромно визнавати*), інші корелюють з дієсловами (пор.: *насолода і насолоджуватися*). Напр.: *А яка насолода бігти на лижах густим-прегустим лісом, що простягається ген-ген аж на тисячі кілометрів!* (О. Вишня); *Сором не допомагати батькам* (розм.).

5. З іменниками темпоральної семантики, що визначають певний часовий відрізок, як-от: **час, пора, хвилинка, година**. Вони зберігають своє іменникове лексичне значення. Напр.: — *Час!*

Давно вже час оздоровити провінції від цієї «гібри»... – міркував Пилат, слухаючи радника (Н. Королева); *Ось уже поповілили жита; час уже й жати* (Панас Мирний); — *А про те, що тебе час оженить! – сказала мати* (І. Нечуй-Левицький); *І, мабуть, уже пора лаштуватися до спокою «вечора життя»...* (Н. Королева); *Стала наближатися година рушати в дорогу* (С. Васильченко).

6. З абстрактними іменниками на позначення певного чинника щодо виконання / невиконання особою названої дії: **привід, причина, поштовх, спосіб, здатність** тощо. Деякі з них співвідносять з прикметниками, пор.: *здатність аргументувати – здатний аргументувати*. Напр.: *Здатність заглиблюватися у працю, в читання, у свої думки досягла в нього того рівня, на якому вона обертається на майже патологічне становище* (В. Домонтович).

Крім абстрактних іменників, що зазвичай виступають означуваним словом для атрибутивного інфінітива і співвідносяться з лексемами різних частин мови, деякі дослідники виокремлюють також субстантиви, поєднання яких з інфінітивом є «спорадичним, стилістично обмеженим, перебуває на межі нормативності», наприклад, *натхнення, віра, турбота, насолода, стимул, закон, заява, проблема, місце* та інші [2, 153]. Для таких лексем характерна співвіднесеність з дієсловами, які так само не можуть поєднуватися з інфінітивом [Там само]. Як відомо, «віддієслівний іменник не може визначатися інфінітивом, якщо дієслово, від якого він утворений, позбавлене можливості функціонування з інфінітивом» [11, 159].

Забарвлення опорного іменника із семантикою дії, процесу та стану – не єдиний чинник, на який варто зважати, визначаючи атрибутивну функцію інфінітива. Важливою є його репрезентація не лише на рівні словосполучення, а й на формально-синтаксичному рівні речення.

Інфінітив в атрибутивній функції завжди посідає постпозицію щодо означуваного слова. Інфінітивне означення може розташовуватися як безпосередньо з означуваною лексемою, так і відокремлюватися від неї іншими членами синтаксичної конструкції. Напр.: *В Миколи запеклось серце, а в душі заворушилась думка помститись за себе, за батька, за Нимидору* (І. Нечуй-Левицький); *Залишив Грицько думку вертатися повесні додому* (Панас Мирний); — *Не подоба старому вдаватися в молоді мрії, а на сучасність жмурити очі* (І. Франко); *Спроба Корвина познайомити Комаху з Танею Бернс була з його боку виявом не цілком до кінця усвідомленого прагнення включити також і Комаху в ілюзорне коло того логічного культу *des ewigen Weibliche*,*

що в нього він намагався забарвити так само й свою закоханість до Тані Беренс (В. Домонтович).

Атрибутивна функція інфінітива посилюється за умови наявності узгодженого означення, що виступає в препозиції до означуваного іменника [12, 13]. Напр.: *Він працював напружено й уперто, виснажував себе, замість із презирливою іронією заперечити все те у науковій традиції, що належало заперечувати й знищувати* (В. Домонтович); *Чубенко робив марні спроби підвестися на ноги* (Ю. Яновський).

На формально-синтаксичному рівні речення атрибутивну функцію інфінітив здатен виконувати не лише самостійно, а й перебуваючи у складі підрядного присубстантивно-атрибутивного речення, відповідно відокремлюючись при цьому. Напр.: *Зрозуміла річ, що на підводу тут розраховувати нема чого, отже, треба вміти змайструвати вузько-довгі саночки!* (О. Вишня); *Квітка. Правда, нема більшої муки, як почувати в своїх персах ціле море і сили, і жадоби мирові послужити і знати, що тії сили нема куди кинути, нема до чого приладити; упевнялись щодня, що всі шляхи тобі переорані і що сам деякі переорав...* (М. Старицький); *Зробив рукою недбайливий знак, що хоче лишитись сам* (Н. Королева); *Не раз приходили думки: «Коби опинитися на пустині і не видіти людей»* (М. Яцків); *Одна думка переважала всі інші: вийти громадою перед тіснину і боронитися від монголів до останньої краплі крові* (І. Франко).

Інфінітиви функціують у ролі однорідних членів речення – однорідних означень. Такі інфінітивні означення поширюють одне означуване слово та конкретизують його. Напр.: *Пора вам не дрімати, але вдарити в дзвони і громадами поскидати з себе ті пута, в які обпнула вас боярська неситість і княжа сваволя* (І. Франко); *Через хвилину вона перестала плакати, наче знайшла в собі якусь силу, якусь змогу уміцнитися, терпіти, мовчати, коритись* (Г. Григоренко); *Як порива мене палке бажання піти туди пісками, чагарями, послухати гірської пущі гомін, заглянути в таємничу безодню, з потоками гірськими сперичатись, поміж льоди дістатись самоцвітні, збудити в горах піснею луну* (Леся Українка); *Той наказ, що не грозив ніякою небезпекою, подобався монголам, а надія стояти на сухім і не лазити повиш колін у воді додала їм духа* (І. Франко).

Предметом окремої уваги є конструкції, у яких інфінітив взаємодіє з абстрактними іменниками, утворюючи разом з ними стійкі дієслівні сполуки. Напр.: – *Після доповіді, – сказав Комаха, – я маю намір іти додому й лягати спати* (В. Домонтович). Незважаючи на те, що ніби ло-

гічним є формулювання питання до означення намір (який?), все ж така характеристика є помилковою. Інфінітив у таких стійких словосполуках не варто відокремлювати від іменника, адже він не виступає окремим елементом речення, а є частиною складеного дієслівного присудка. Такі стійкі словосполуки заступають модальне дієслово. Напр.: *Мавка. Я не маю сили покинути її...* (Леся Українка); – *У мене нема жадного бажання зустрічатися з кимсь – чоловіком чи жінкою, однаково – окрім тебе* (В. Домонтович); *Я не маю потреби ні про кого дбати, не маю страху когось дорогого втратити, коли нікого не хочу мати на помешканні в своєму серці* (Н. Королева); *Лучицька. Добре, що я маю звичку дома одягати костюм* (М. Старицький); *У всіх сільськогосподарських шкідників є одна спільна риса: всі вони мають просто дивовижну здатність звикати до засобів боротьби із ними* (Агроснаб чорнозем'я).

Попри складний гібридний характер інфінітива, іноді важко осмислити природу його синтаксичних функцій. Науковці акцентують увагу на функціонуванні на ґрунті української мови синкретичних словосполук, у яких прилеглий інфінітив синтезує означальну семантику із з'ясувально-об'єктною: *думка навчатися, спроба піти, вміння зіставити (думка (яка? про що?) навчатися)* [7, 169; 12, 14]. І.Р. Швець обґрунтувала властивість інфінітива поєднувати в собі подвійні функції структурою речення, специфікою іменника, особливостями інфінітива, а також синтаксичними відношеннями, які передають внутрішній зв'язок між членами речення. Напр.: *Гетьманів задум замкнути її зі всіх боків здійснився* (Н. Рибак) [12, 14]. Абстрактний характер іменника, наявність препозитивного означення та можливість формулювання характерного питання від опорного слова до означення *задум (який?) замкнути* дає підстави кваліфікувати таку синтаксичну функцію інфінітива як означальну. Аргументом на користь саме такої функції є позиція О.С. Мельничука: «Атрибутивна функція інфінітива в зовні невиразних випадках пізнається через постановку питання від ведучого слова» [10, 202].

Отже, означальна функція інфінітива при опорному іменнику з абстрактним значенням є типовою для сучасної української мови, а такий іменник може як співвідноситися зі словами інших частин мови, так і зберігати власне іменникове лексичне значення.

На відміну від інших некатегорійних виразників атрибутивних відношень (форм безприменникового родового відмінка та применниково-відмінкових форм), атрибутивно вжитий інфінітив не має засобів для морфологічного за-

вершення ад'єктивної синтаксичної деривації та не може узгоджуватися з означуваним іменни-

ком у роді, числі та відмінку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпояско О.К. Інфінітив у функції другорядних членів речення / О.К. Безпояско // Українська мова і література в школі. – 1984. – №3. – С. 51-53.
2. Брицын В.М. Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке: [монография] / Виктор Михайлович Брицын / [отв. ред. Г.П. Ижакевич]. – К.: Наук. думка, 1990. – 320 с.
3. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: [підручник] / Іван Романович Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
4. Вихованець І.Р. Семантико-синтаксична структура речення: [монографія] / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К.: Наук. думка, 1983. – 219 с.
5. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті: [монографія] / Іван Романович Вихованець. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
6. Грамматика русского языка. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1960. – Т. II. Синтаксис. – Ч. I. – 702 с.
7. Загнітко А. Теоретична граматики української мови. Синтаксис: [монографія] / Анатолій Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
8. Островська Л.С. Категорія атрибутивності в структурі простого українського речення: дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Людмила Станіславівна Островська. – Донецьк, 2006. – 210 с.
9. Петровская С.С. Субстантивно-инфинитивные словосочетания и его синонимы в современном русском языке (в сопоставлении с украинским): автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.02 «Русский язык» / С.С. Петровская. – Киев, 1983. – 23 с.
10. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / [за заг. ред. І.К. Білодіда]. – К.: Наук. думка, 1972. – 516 с.
11. Чиликина Н.Г. Синтаксическая роль инфинитива в современном русском языке: дис. ... кандидата филол. наук: спец. 10.02.02 «Русский язык» / Наталья Григорьевна Чиликина. – Львов, 1955. – 276 с.
12. Швец И.Р. Синтаксические функции инфинитива в современном украинском языке: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Украинский язык» / И.Р. Швец. – Одесса, 1971. – 16 с.

Shvydka A.V. Infinitive in the context of other uncategorial proponents of attributive relations

Abstract: The use of infinitive in the syntactic area of adjective and its implement of attributive function at the phrase level and the formal and syntactic level of sentence is explored in the article. The semantic types of signified noun with infinitive attribute are determined.

Keywords: infinitive, attributive relations, defined noun, infinitive attribute, adjective syntactic derivation.

Швядка А.В. Инфинитив в контексте других некатегориальных выразителей атрибутивных отношений

Аннотация: В статье анализируется инфинитив в синтаксической зоне прилагательного, аргументируется реализация им атрибутивной функции на уровне словосочетания и на формально-синтаксическом уровне предложения. Характеризуются семантические типы определяющего существительного при инфинитивном определении.

Ключевые слова: инфинитив, атрибутивные отношения, определяющее существительное, инфинитивное определение, адъективная синтаксическая деривация.